

УДК 82.091:82.0

С. М. Іванюк,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

**НІЦШЕАНСЬКИЙ ТИП «ЛЮДИНИ-ПАРАЗИТА» ЯК ПРОЯВ ДІОНІСІЙСЬКОГО НАЧАЛА
В ОПОВІДАННЯХ В. С. МОЕМА «THE ANT AND THE GRASSHOPPER» («МУРАХА ТА КОНИК»)
ТА В. ПІДМОГИЛЬНОГО «ПРОБЛЕМА ХЛІБА»**

У статті здійснено компаративно-типологічний аналіз творів В.С.Моема «The Ant And the Grasshopper» («Мураха та коник») і В.Підмогильного «Проблема хліба» з метою виявлення та підтвердження впливу філософії Ф.Ніцше на творчість письменників, зокрема його ідеї аполлонівсько-діонісійського дуалізму і її ролі у формуванні типу «людини-паразита», а також інтерпретації та репрезентації цього типу людини в оповіданнях письменників.

Ключові слова: ніцшеанський, аполлонівсько-діонісійський дуалізм, тип «людини-паразита», діонісійське начало, звір, мораль, дескриптивна типологія.

**NIETZSCHEAN TYPE OF A «PARASITE MAN» AS A MANIFESTATION OF THE DIONYSIAN PRINCIPLE IN
THE STORIES OF W.S. MAUGHAM «THE ANT AND THE GRASSHOPPER» AND V.PIDMOHYLNY «THE PROBLEM OF BREAD»**

The article deals with the comparative-typological analysis of the works «The Ant and the Grasshopper» by W.S.Maugham and «The Problem of Bread» by V.Pidmohylny, in order to identify and confirm the influence of F.Nietzsche's philosophy on the work of these writers, including his idea of Apollonian-Dionysian dualism and its role in creating a type of «parasite man», as well as interpretation and representation of this type in the stories of the writers. Though the problem of Nietzsche's significant influence on literature at the turn of the century (the end of the 19th – the beginning of the 20th century) is a topical issue of modern literary studies, Nietzschean descriptive typology of man has been still unnoticed by scientists, including the influence of Dionysian (or Apollonian) principles on the formation of a certain type of man. For the first time there is made an attempt to detect some common and distinctive features of Maugham's and Pidmohylny's interpretation of a type of «parasite man» in their short stories and to draw parallels between them. The results of the conducted research allow looking at the work of English (W.S.Maugham) and Ukrainian (V.Pidmohylny) writers from another angle and open completely new prospects of research in this direction.

Keywords: Nietzschean, Apollonian-Dionysian dualism, a type of «parasite man» Dionysian principle, beast, morality, descriptive typology.

НИЦШЕАНСКИЙ ТИП «ЧЕЛОВЕКА-ПАЗАРИТА» КАК ПРОЯВЛЕНИЕ ДИОНИСИЙСКОГО НАЧАЛА В РАССКАЗАХ В.С.МОЕМА «THE ANT AND THE GRASSHOPPER» («МУРАВЕЙ И КУЗНЕЧИК») И В. ПИДМОГИЛЬНОГО «ПРОБЛЕМА ХЛЕБА»

В статье осуществлен компаративно-типологический анализ произведений В.С.Моема «The Ant And the Grasshopper» («Муравей и кузнечик») и В.Пидмогильного «Проблема хлеба» с целью выявления и подтверждения влияния философии Ф.Ницше на творчество писателей, в частности его идеи аполлоновско-дионисийского дуализма и ее роли в формировании типа «человека-паразита», а также интерпретации и репрезентации этого типа человека в рассказах писателей.

Ключевые слова: ницшеанский, аполлоновско-дионисийский дуализм, тип «человека-паразита», дионисийское начало, зверь, мораль, дескриптивная типология.

Постановка проблеми. Кінець XIX – початок XX століття – період кардинальних змін в історії розвитку людства, що позначилися на усіх сферах життя. Важливу роль у цьому процесі відіграли філософські думки Ф. Ніцше: переоцінка цінностей, смерть Бога, протистояння аполлонівського та діонісійського начал, воля до влади, вільний розум і надлюдина, які стали поштовхом до зламу суспільної свідомості й досі залишаються актуальним предметом наукових досліджень не тільки в філософії, а й в літературознавстві. Дослідження впливу філософії Ф. Ніцше на літературу займалися такі вчені, як М. Бикова, П. Бріджуотер, С. Калтишев, Л. Онерва, С. Павличко, В. Панченко, Дж. Перл, Д. С. Татчер, С. Яковенко та ін.. Однак проблема відображення аполлонівсько-діонісійського дуалізму Ф. Ніцше в літературі кінця XIX – початку XX століття, зокрема в творах В. С. Моема та В. Підмогильного належить до недостатньо вивчених питань в науковому просторі. Дослідження прояву впливу аполлонівського та діонісійського начал в людських типах особистості дозволять виявити схожі й відмінні риси репрезентації цієї ідеї Ф. Ніцше у творах англійського й українського письменників і констатувати актуальність філософії німецького мислителя для літературного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчаючи роль філософії Ф. Ніцше в англійській літературі кінця XIX – початку XX століття, П. Бріджуотер у своєму дослідженні «English Writers And Nietzsche» («Англійські письменники та Ніцше») торкається проблеми реценції та інтерпретації ідей філософа в творчості В. С. Моема, зосереджуючи увагу на питанні моралі та ніцшеанської переоцінки цінностей, що набули в той час популярності в англійському суспільстві [8, с. 234]. О. Вержанська у своїй дисертації на тему «Етичні та естетичні погляди У. С. Моема у контексті масової культури» зауважує, що В. С. Моем обирає для художньої популяризації лише ті ідеї, що були підхоплені масовою свідомістю [1, с. 9]. Тому можна припустити, що філософія Ф. Ніцше, будучи трендом сучасності письменника, як стверджує сам В. С. Моем, згадуючи про книгу філософа «Весела наука» (1882) у романі «Дослідник» (1907), також справила вплив на його творчість. На жаль, в українському літературознавстві ця проблематика ще не розроблена. Про вплив філософії Ф. Ніцше на творчість В. Підмогильного йдеться у наукових розвідках Г. Протасової, А. Степанової та М. Тарнавського. Г. Протасова і М. Тарнавський розглядають ніцшеанські мотиви, зокрема протистояння раціонального та ірраціонального, як структуротворчі елементи в творах письменника – полярне протиставлення в основі усього творчого доробку В. Підмогильного [3, с. 66–69; 5, с. 178–191]. А. Степанова, досліджуючи роман В. Підмогильного «Місто» в контексті фаустівської культури, розглядає метаморфози аполлонівського начала в образах Києва та головного героя Степана Радченка як спосіб розкриття теми присмеркового міста, реалізованого в поетології ресентименту [4, с. 322–331].

З огляду на розглянуті дослідження, можна зауважити, що проблема впливу філософії Ф. Ніцше на творчість В. С. Моема та В. Підмогильного є актуальним питанням сучасних літературознавчих студій, однак ніцшеанська дескриптивна типологія людини досі залишалася поза увагою науковців, зокрема вплив діонісійського (чи аполлонівського) начала на формування певного типу людини. Виходячи з концепції Ф. Ніцше поділу людей на типи (у відповідності до рис характеру, ставлення до життя, до світу і до самих себе), в цьому дослідженні хотілося б зосередитись на типі «людини-паразита» та його репрезентації в творах письменників.

Мета дослідження – виявлення спільних та відмінних ознак у інтерпретації та репрезентації ніцшеанського типу «людини-паразита» як прояву діонісійського начала в оповіданнях В. С. Моема «The Ant and the Grasshopper» / «Мураха та коник» та В. Підмогильного «Проблема хліба»

Виклад основного матеріалу. Аполлонівсько-діонісійський дуалізм є однією з філософських концепцій Ф. Ніцше, що знайшли відображення в літературі кінця XIX – початку XX ст.. В основі цієї ідеї – вічне протистояння двох начал (аполлонівського – логічного, світлого, раціонального та діонісійського – інстинктивного, темного, ірраціонального), які водночас перебувають в нерозривному зв'язку і взаємодоповнюють одне одного.

Наяк на дуалізм можна виявити вже в самій назві оповідання В. С. Моема «The Ant and the Grasshopper»/ «Мураха та коник». Образ мурахи зазвичай асоціюється з працьовитістю, соціальною комахою, сенсом існування якої є праця, а образ коника навпаки – стрибунець, що безтурботно цвірінькає в траві. В. С. Моем закладає в назві певний прихований зміст і це аж ніяк не мораль байки Жана де Лафонтена: «in an imperfect world industry is rewarded and giddiness punished» («у недосконалому світі працьовитість винагороджується, а легковажність – карається») [6, с. 78] (*тут і далі переклад мій. – С.І.*), на яку посилається автор на початку твору. Це своєрідна підказка про те, що в творі йтиметься про цілком протилежні особистості.

В. Підмогильний також натякає читачам на прихований зміст в епіграфі до твору «Проблема хліба», використовуючи в ньому афоризм № 180 із книги Ф. Ніцше «Людське, занадто людське» (1878), додаючи: «Хто має вуха слухати, хай чує» [2, с. 122], що в свою чергу є підтвердженням того, що автор був знайомий з філософією Ф. Ніцше, зокрема з ніцшеанською дескриптивною типологією людини. У назві твору В. Підмогильного, на відміну від твору В. С. Моема, криється вказівка не на характер героїв чи події, які розгортаються в ньому, а на мотив вчинків – рушійну силу або пусковий механізм дій. Це є саме тим фактором, який упускається в історії становлення моральних законів – у пошуку відповідального, оскільки, як зауважує Ф. Ніцше, спочатку судять окремих вчинків як добрих чи злих, у залежності від наслідків – корисні чи шкідливі (тобто те, що є наслідком сприймають за причину), без огляду на мотиви, засуджуючи вже далі саму суть людини [7, с. 35–36]. Тому можна припустити, що В. Підмогильний завбачливо пропонує не судити суть людини відповідно до законів моралі, а розглянути мотив.

В. С. Моем пояснює своє дитяче несприйняття моралі байки тим, що дитина первісно від народження позбавлена моралі, до якої її привчають в людському суспільстві [6, с. 78]. У цьому твердженні автора можна почути відлуння ідеї Ф. Ніцше: мораль це те, що відрізняє людину від звіра, але звір продовжує жити в людині і лише мораль стримує його – це необхідна брехня, щоб обдурити звіра, зробити відповідальним за дії та їх наслідки [7, с. 36–37]. Звір, що живе в людині – це інстинкт або іншими словами діонісійське начало, що протистоїть законам моралі і аполлонівському началу.

Перевага одного з начал веде до формування певного типу людини. Люди, в яких перемагає аполлонівське начало, живуть в ілюзії сну і характеризуються стійкістю, раціональним мисленням, схильністю до порядку та гармонії у всьому. Діонісійське начало пробуджує зі сну ілюзій, породжуючи жагу до життя – людина керується емоціями, мислить ірраціонально, втікаючи від гармонії, зневажає будь-які закони, живе повним життям. Одним з таких типів людей є тип «людини-паразита»: «Паразит. Це означає повну відсутність благородних поглядів, якщо хтось воліє жити в залежності, за кошт інших, щоб лише не бути змушеним працювати, зазвичай, з прихованою злобою проти тих, від кого залежить. Такі погляди набагато частіше трапляються серед жінок, ніж чоловіків, і це також більше можна пробачити (з історичних обставин)» [7, с. 167]. Представниками цього типу людей є Том Ремсі («Мураха та коник») і головний герой оповідання «Проблема хліба». Слід зауважити, що такими вони були не з самого початку життєвого шляху, а «еволюціонували» до цього типу, пройшовши (різною мірою) ніцшеанські трансформації через перевагу діонісійського начала.

Том походить з поважної сім'ї, заробляє на життя комерцією, одружується, стає батьком двох дітей, але одного дня раптом заявляє: «... that he didn't like work and that he wasn't suited for marriage. He wanted to enjoy himself.» («...що він не любить працювати і що не створений для шлюбу. Він хотів насолоджуватися життям сам.») [6, с. 79]. Це схоже на пробудження від сну ілюзій. Тепер він починає жити справжнім, повним життям, поринувши у діонісійське сп'яніння: гра на скачках і в казино, найдорожчі ресторани, дорогий одяг та подорожі. Том – молодий, бадьорий, веселий, красивий чоловік, хороший співрозмовник, який володів неймовірним шармом і вміло ним користувався, щоб позичати гроші у друзів. Він продовжував розкошувати, навіть тоді, коли у нього закінчилися гроші, але вже за кошти інших. Том шантажує та обдурює брата і завершує тим, що стає альфонсом і живе за рахунок набагато старшої за нього жінки.

У Тома Ремсі є багато спільного з героєм твору В.Підмогильного «Проблема хліба». Головний герой цього оповідання – молодий, інтелігентний, досить привабливий юнак, який любить читати, розмірковувати й гуляти ввечері. Намагаючись здобути «легкий хліб», він вдається до спекуляції, але так само, як і Том Ремсі, герой Підмогильного відмовляється від комерсантської діяльності. Проте бажання жити ситим, заможним життям і небажання працювати, врешті-решт перетворює молодого студента на утриманця, що живе за кошт жінки, яка йому в матері годиться. Любов до розкоші також є однією з спільних рис Тома Ремсі і студента з оповідання В.Підмогильного. Гарний одяг – чи не найважливіша річ для героя оповідання «Проблема хліба»: «Я розумію тих, хто каже про культ тіла, – людині немає іншої ради, як любити те, що їй неминуче дано. А той, хто хоч на хвилину здолає глянути на себе збоку, одразу примітить, що його тіло, хоч яке воно довершене, годиться хіба на жаль та на глум... Отже, одяг – велика річ! Ми творимо її на свій смак, тимчасом як наше тіло – дарований кінь, якому не виходить дивитися в зуби» [2, с. 123–124]. В ці слова В. Підмогильний вкладає ніцшеанський підтекст: герой виступає проти культу тіла, а отже проти аполлонічного начала, звертаючи увагу на реальне життя – діонісійське начало.

Обидва герої схильні до раціонального мислення – інтелектуали. Однак, переступивши закони моралі, вони зважуються на злочини (Том виманює гроші в брата за допомогою брудної брехні та махінації, а герой В.Підмогильного краде спочатку гроші у хазяйки, а потім на баштані, вкравши кавун та «пожерши його» [2, с. 126], вбиває охоронця), але до цього їх спонукає вроджений інстинкт виживання, який пробуджує в людині звіра й штовхає її на ірраціональні вчинки.

Наратор в оповіданні В.С.Моема «Мураха та коник» розповідає історію, спілкуючись з братом Тома – Джорджем Ремсі, лише іноді додаючи власні коментарі, щоб читач мав можливість об'єктивно оцінити ситуацію. Автор зображує Джорджа Ремсі як повну протилежність Томові – це тип «діяльнійшої людини» [7, с. 152], порядний, серйозний, респектабельний адвокат і хороший сім'янин, який ціле життя працював заради спокійного і розміреного життя на пенсії. Він охарактеризований як людина, в якій переважає аполлонівське начало. Джордж Ремсі з нетерпінням очікує на кінець життя брата, як коника з байки, а звістка про успадковане Томом багатство від старої дружини похитнула його віру у справедливість і в моральні принципи, яким він так щиро служив. Таким чином В.С.Моем хотів показати хибність моральних законів та настанов, які були панівними у вікторіанському суспільстві, ще раз підтвердивши вплив філософії Ф.Ніцше про переоцінку цінностей та історію моралі.

В.Підмогильний веде оповідь від першої особи, що дає змогу зазирнути у внутрішній світ героя, у його думки та переживання, зрозуміти причину вчинків і, як результат, перетворення головного героя. Мотив вчинків криється в назві твору – голод, обставини за яких інстинкт виживання бере гору, звільняючи звіра в людині та спонукаючи її до дій, за наслідки яких вона вже не відповідальна. Думка головного героя щодо моральної відповідальності звучить цілком в стилі Ф.Ніцше: «ніхто з нас не винний» [2, с. 126]. Таким чином, трансформація інтелектуала в «людину-паразита» є наслідком активізації та перемоги діонісійського начала. Підтвердженням цього є слова головного героя: «Тепер я більше ніж коли дивуюся з неспритності й не талановитості жінок, що не змогли скористати з тих прекрасних обставин, що в них вони так довго пробували. Протягом століть жінка була в такому становищі, як я тепер, – на утриманні, – мала змогу не турбуватися про хліб – і куди вона повернула свій дух?» [2, с. 130]. Він висловлює думку Ф.Ніцше про тип «людини-паразита» і, навіть більше того, визнає себе пристосуванцем-паразитом. У запамороченні від діонісійського сп'яніння, аж до самозабуття, герой В. Підмогильного іде ще далі, подумки перероджуючись і народжуючись заново, але вже сонцеподібним: «Мене колише життя, що я бачу, і його гармидер співає мені пісню. Я ніби стою на височезній горі, й біля ніг моїх – хмари й земля. А поруч – сонце, якому моляться, і я можу обняти його, як брата» [2, с. 130]. В.Підмогильний зображує перехід героя на інший щабель еволюції до надлюдини Ф. Ніцше.

Висновки. Отже, за допомогою аналізу та паралельного зіставлення оповідань В. С. Моема «The Ant and the Grasshopper» / «Мураха та коник» і В. Підмогильного «Проблема хліба» було виявлено низку спільних рис інтерпретації та репрезентації ніцшеанського типу «людини-паразита» як прояву діонісійського начала. Відмінність полягає у способі репрезентації ідеї: В. С. Моем зображує зовнішнє протистояння двох начал – Джордж та Том, а В. Підмогильний зосереджує увагу на внутрішньому протистоянні, що відбувається у межах душі й думок головного героя. У ході проведеного дослідження вдалося знайти підтвердження впливу філософії Ф.Ніцше на творчість В. С. Моема та В.Підмогильного, зокрема його ідеї аполлонісько-діонісійського протистояння, що дає змогу поглянути на творчість англійського та українського письменника з іншого ракурсу, а також залишає простір для нових досліджень.

Література:

1. Вержанська О. М. Етичні та естетичні погляди У. С. Моема у контексті масової культури: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.04 / О. М. Вержанська; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2006. – 20 с.
2. Підмогильний В. Оповідання. Повість. Романи/Вступ. ст., упоряд. і приміт. В.О.Мельник; Ред. тому В.Г.Дончик. – К.: Наук. думка, 1991. – 800 с.

3. Протасова Г. Ніцшеанський дискурс у прозі Валер'яна Підмогильного / Г. Протасова // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. – Випуск 18. – К. : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2010. – С. 65–71.
4. Степанова А. А. Поэтология фаустовской культуры. «Закат Европы» Освальда Шпенглера и литературный процесс 1920 – 1930-х гг.: монография / А. А. Степанова. – Днепропетровск : Днепропетровский университет имени Альфреда Нобеля, 2013. – 496 с.
5. Тарнавський М. Між розумом та ірраціональністю. Проза Валер'яна Підмогильного: [монографія] / М. Тарнавський. – К. : Університетське видавництво «Пульсари», 2004. – 230 с.
6. Maugham W.S. Sixty-Five Short Stories / W.S.Maugham. – London: Heinemann/Octopus, 1976. – 937 p.
7. Nietzsche F. Menschliches, Allzumenschliches. Ein Buch für freie Geister / F.Nietzsche. – eBook, Internet-Edition, 2006. – 264 с. – Mode of access –<http://www.thule-italia.net/sitotedesco/Vari/Nietzsche/Friedrich%20Nietzsche%20>
8. Pasley M. Nietzsche: Imagery and Thought: a Collection of Essays / M.Pasley. – Berkley and Los Angeles: University of California Press, 1978. – 262 p.